

**Moderná humánna geografia mesta Bratislava:
priestorové štruktúry, siete a procesy**

Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy

Ján Buček, Pavol Korec (editori)

Ján Buček, Pavol Korec (editori)

**Moderná humánna geografia mesta Bratislava:
priestorové štruktúry, siete a procesy**

Ján Buček, Pavol Korec
(editori)

Bratislava, 2013

Univerzita Komenského
Prírodovedecká fakulta
Katedra humánnej geografie a demografie

Vydanie tejto monografie bolo podporené v rámci riešenia výskumného projektu VEGA č.1/0709/11 „**Adaptabilita priestorových systémov v post-transformačnom období**“ a výskumného projektu APVV č. 0018-12 „**Humánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti**“.

Recenzovali: doc. RNDr. Antonín Vaishar, CSc.
Mgr. Richard Pouš, PhD.

doc. RNDr. Ján Buček, CSc., prof. RNDr. Pavol Korec, CSc. – editori
Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy.
Bratislava: Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie

Bratislava 2013: Univerzita Komenského
Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie
web: www.humannageografia.sk
e-mail: khg@fns.uniba.sk

Copyright © editori a autori

Obsah tejto monografie je chránený autorským zákonom.
Editori a autori doporučujú citovanie tejto monografie podľa autorov a názvov jednotlivých kapitol.

Grafická úprava: Branislav Šprocha a Miroslava Šprochová
Návrh obálky: Vladimír Bačík
Foto na obálke: AV studio, s.r.o.
Náklad: 150 kusov
Rozsah publikácie: 345 strán / 27,95 AH
Publikácia neprešla jazykovou úpravou.

Tlač: KO & KA spol. s r.o., Tlačiareň K-PRINT, Kadnárova 102, SK - 831 06 Bratislava

ISBN: 978-80-223-3516-4

Obsah

Predslov	5
1. Poloha mesta Bratislava <i>Pavol Korec</i>	7
2. Pozícia Bratislavy a jej regiónu v regionálnej štruktúre Slovenska <i>Pavol Korec</i>	27
3. Demografický obraz Bratislavy <i>Branislav Bleha, Juraj Majo, Branislav Šprocha</i>	55
4. Bratislava - mesto narastajúcich sociálnych nerovností <i>Alena Rochovská, Miriam Miláčková, Lukáš Námešný</i>	89
5. Ekonomická báza Bratislavy, jej vývoj a perspektívy <i>Pavol Korec</i>	119
6. Inovátori vo výskume a vývoji technológií v Bratislave <i>Slavomír Ondoš, Eva Polonyová, Filip Lehocký</i>	147
7. Bratislava - najvýznamnejšie centrum mestského turizmu na Slovensku <i>Ingrid Bučeková</i>	171
8. Poloha uzla Bratislava v dopravných siet'ach <i>Marcel Horňák, Vladimír Bačík</i>	195
9. Funkčná adaptácia pôdorysu Bratislavy <i>Slavomír Ondoš</i>	229
10. Politický život Bratislavy z perspektívy jej volebného správania <i>Martin Plešivčák</i>	257
11. Priestorová organizácia miestnej samosprávy Bratislavy v teoretickom a medzinárodnom kontexte <i>Ján Buček</i>	313
O autoroch	343

Rochovská Alena, Miláčková Miriam, Námešný Lukáš

4. Bratislava - mesto narastajúcich sociálnych nerovností

4.1 Úvod

Už sme si zvykli, že nie je ojedinelým javom stretnúť na ulici špinavých ľudí žobrajúcich o pár drobných. Bežnou súčasťou stratégií nakupovania sa stalo čítanie reklamných letákov ponúkajúcich lacný tovar. Počúvame sťažnosti na dôchodcov, ktorí sa vozia v električkách za akciami do hypermarketov v snahe ušetriť pár centov. Na druhej strane sa objavujú obchody s luxusným tovarom, drahé reštaurácie, byty, v ktorých cena za jeden štvorcový meter predstavuje tri mesačné príjmy priemerného Slováka, luxusné sídla obohané vysokými múrmi, strážené súkromnou bezpečnostnou službou.

Je nesporným faktom, že vývoj na Slovensku v období po roku 1989 priniesol množstvo zmien, ktoré spôsobili, že spoločnosť sa začala polarizovať. Popri vrstve bohatých sa rozrastajú rady chudobných obyvateľov. Hlavné mesto je priestorom, kde sú tieto nerovnosti najviditeľnejšie, preto logicky predstavuje aj pre nás vedcov ideálne laboratórium na skúmanie týchto zmien.

V posledných rokoch prebehol celý rad výskumov, ktoré sa dotýkajú práve zmien nerovnomerného rozvrstvenia spoločnosti. V tejto časti publikácie by sme sa preto chceli pokúsiť o zosumarizovanie niektorých zistení a poskytnúť pohľad na polarizáciu spoločnosti a jej prejavy v priestore hlavného mesta. Je nemožné obsiahnuť problematiku v celej jej šírke, preto sa pokúsime o dva rôzne pohľady na priestor hlavného mesta – vertikálne a horizontálne nerovnosti v Bratislave. Na základe toho bude celá kapitola rozdelená na dve časti.

V prvej časti sa venujeme vertikálnej polarizácii, pričom si budeme všimnúť práve znevýhodnené skupiny obyvateľov, tzv. novú chudobu. Práve preto, že hlavné mesto na základe štatistických ukazovateľov predstavuje priestor s nízkou nezamestnanosťou a súčasne s najvyššími priemernými mzdami v rámci krajiny, pokúsime sa hľadať odpoveď na otázku, či existujú aj v hlavnom meste znevýhodnené skupiny, ktoré sú ohrozené chudobou, ktoré to sú a ako sa práve priestor hlavného mesta podieľa na ich utváraní, prípadne eliminácii.

V druhej časti kapitoly nadviažeme na problematiku sociálnej stratifikácie a pokúsime sa o pohľad na horizontálne členenie mesta. Sú v meste lokality, v ktorých sú tieto rôzne skupiny obyvateľov koncentrované? Dochádza k polarizácii mestských častí? Ak áno, ktoré to sú a ako menia celkový obraz mesta? Štatistické dáta, ktorými by bolo možné poukázať na priestorovú segregáciu rôznych sociálnych skupín (napríklad na základe príjmu) neexistujú. Aj preto sa naše tvrdenia v tejto časti budú opierať o terénny výskum, pozorovanie vybraných lokalít v rámci mesta, v ktorých je preukázateľná polarizácia majetnejších skupín obyvateľov.

To sú niektoré z otázok, na ktoré sa budeme snažiť hľadať odpovede na nasledujúcich stranách tejto kapitoly. V jednotlivých častiach budú využité popri teoretických informáciách najmä výsledky výskumov realizovaných v poslednom období v priestore hlavného mesta autormi kapitoly.

4.2 Sociálne nerovnosti a chudoba v prostredí Bratislavy (vertikálna polarizácia v hlavnom meste)

Súčasťou zmien po roku 1989 na Slovensku je nárast sociálnej polarizácie donedávna pomerne homogénnej slovenskej spoločnosti. V sociálnej oblasti dochádza k prudkému nárastu príjmových rozdielov a od nich odvodených ďalších nerovností. Primárne táto polarizácia zahŕňa vytvorenie dvoch extrémnych kategórií: novej elity a novej vrstvy chudobných.

Podľa Bunčáka a kol. (2011) boli rozhodujúcimi determinantmi procesu sociálnej diferenciácie slovenskej spoločnosti a vytvárania nových sociálnych vrstiev, resp. tried, ako aj celého nového systému stratifikácie, zmeny politického a ekonomického systému našej spoločnosti po roku 1989. Spomedzi týchto zmien rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo utváranie nového systému stratifikácie i nových spoločenských tried najmä vystriedanie totalitného politického režimu demokratickým, nahradenie štátneho plánovaného a príkazového hospodárstva trhovým, obnovenie súkromného vlastníctva, liberalizácia trhu práce a reforma systému sociálnej politiky štátu. V rámci týchto zmien z hľadiska určenia podoby a výsledkov procesu sociálnej diferenciácie najvýznamnejšiu úlohu zohrali: veľká a malá privatizácia, reštitúcie, vstup zahraničných firiem do slovenskej ekonomiky, prudký rozvoj a vzostup niektorých odvetví sektoru služieb, útlm viacerých odvetví priemyslu a poľnohospodárstva, rozvoj súkromného podnikania, liberalizácia cien a odmien za prácu, tieňová ekonomika, úpravy dôchodkov a iných sociálnych dávok, vznik a nárast nezamestnanosti, devalvácie meny, inflácia i ďalšie dôsledky nášho makroekonomického vývoja. Tieto i ďalšie javy a procesy (reforma školského systému, migrácia za prácou do zahraničia, finančná a ekonomická kríza atď.), ktoré priniesla transformácia slovenskej spoločnosti, spôsobili vytvorenie, resp. obnovenie a rozvoj niektorých (počas štyroch desaťročí u nás takmer neexistujúcich), spoločensko-ekonomických kategórií, ako sú podnikatelia a veľkopodnikatelia, živnostníci, obchodníci, finančníci, farmári, ale i čiastočne zamestnaní, nezamestnaní a bezdomovci. Spôsobili aj vznik nových sociálno-ekonomických rozdielov a nerovností medzi ľuďmi a ich rozdelenie do novovytvorených spoločenských tried, ktoré samotné sa po roku 1989 tiež stali determinantmi procesov sociálnej diferenciácie slovenskej spoločnosti.

4.2.1 Z histórie sociálnych nerovností (v Bratislave)

Ako uvádzajú Michálek a Podolák (2006), počas celej histórie bola slovenská spoločnosť veľmi rozmanitá a diferencovaná. Značné sociálne rozvrstvenie bolo dôsledkom sociálnych nerovností, ktorých úroveň priamo ovplyvňovala systém stratifikácie spoločnosti v jednotlivých etapách jej vývoja. Komunistický režim sa síce navonok snažil dosiahnuť sociálnu homogenitu, ale uprednostňovanie „prívržencov strany“ viedlo len čiastočne k majetkovým a príjmovým rovnostiam, vyústil do vytvorenia nových druhov nerovností.

Bratislavský región už vo vzdialenejšej histórii predstavoval špecifický priestor. Ako uvádza Feglová (1995) ako súčasť väčšieho západoslovenského kultúrneho areálu predstavovala najvyspelejšia oblasť Slovenska, ktorá ekonomickými, kultúrnymi a spoločenskými kontaktmi najmä od 19. storočia intenzívne komunikovala s moravským, rakúskym a na juhu okresu s maďarským prostredím. Aj preto sa kapitalistické ekonomické vzťahy v širšom meradle prejavili najskôr v tejto oblasti. Na začiatku 20. rokov 20. storočia bola vyprofilovaná hierarchizácia lokálneho spoločenstva, čo viedlo k stabilite autority a prestíže rodín na základe majetku. S tým súvisela aj istá konzervatívnosť v hodnotách, normách správania sa v ekonomických, ale aj spoločenských vzťahoch. Barokizujúca pompéznosť cirkevných obradov, zdobnosť odevu, slávnosť rodinných obradov, výber manželského partnera, manifestovanie náboženskej príslušnosti ako normy spoločenského správania sú citeľné do súčasnosti (Feglová 1995).

Počas obdobia socializmu vertikálna štruktúra spoločnosti bola menej viditeľná – chudobní a bohatí oficiálne neexistovali. Bývanie bratislavčanov bolo koncentrované prevažne na rozrastajúcich sa sídliskách, kde boli sústredené všetky spoločenské vrstvy. Keďže spoločnosť bola stratifikovaná iba minimálne (možno klasifikovať napr. podľa vzdelania, nie v zmysle tradičných vrstiev delených podľa majetku), v obytných domoch popri sebe žili zástupcovia robotníckej vrstvy, učelia, lekári, úradníci a podobne.

Premena spoločenského usporiadania na Slovensku po roku 1989 zabezpečila nielen slobodu a demokraciu, ale zároveň viedla k nárastu sociálnych a ekonomických nerovností a výrazne pozmenila trajektóriu vývoja sociálnej stratifikácie spoločnosti, ktorá má ambície podobať sa a približovať k modelu sociálnej stratifikácie západných štátov (Sopóci 2000).

4.2.2 Presun od starej chudoby k novej

Kým počas socializmu bola chudoba spájaná najmä s demografickými charakteristikami obyvateľstva (skúsenosť určitých vekových skupín, v špecifických fázach počas života, dôsledok rodinného cyklu a pod.), spoločenské zmeny po roku 1989 zmenili túto, tzv. starú chudobu na novú, ktorá je spájaná hlavne s trhom práce. Room (1990, in Mareš 2000) identifikoval základné charakteristiky presunu k novej chudobe v krajinách EÚ na základe šiestich črt:

1. Rast nezamestnanosti a neistoty zamestnania, ktoré spôsobujú, že chudoba a riziko chudoby sú dnes údelom početnej populácie a nevyhýbajú sa ani stredným vrstvám. Významnú úlohu pritom hrá nielen rast počtu nezamestnaných, ale i predlžovanie priemernej dĺžky nezamestnanosti (vysoký podiel dlhodobo nezamestnaných) a fragmentarizovaná zamestnanecká kariéra (rastúci podiel osôb nezamestnaných síce krátkodobo, ale opakovane).

2. Narastá počet osôb závislých na rôznych formách sociálnej pomoci ako dôsledok šíriacej sa masovej dlhodobej nezamestnanosti. Pre dlhodobo nezamestnaných je riziko chudoby a riziko závislosti a sociálnej pomoci takmer fatálne.

3. Vzrastá počet zadlžených osôb a domácností, čo je dôsledkom jednak poklesu príjmov, ale aj tým, že ľudia sú zvyknutí žiť v relatívnom dostatku a majú neprimerané konzumné nároky a preto mnohí nevládajú svoju situáciu.

4. Vzorce rodinného správania sú často príčinou, že narastá počet detí s jedným rodičom. Jednorodičovské domácnosti sú často odkázané na sociálnu pomoc (v dôsledku prítomnosti iba jediného príjmu sú zraniteľnejšie z hľadiska nezamestnanosti, alebo choroby).

5. Rastúci počet bezdomovcov, ktorý je najviditeľnejším výrazom novej chudoby.

6. Rastúci počet osôb pohybujúcich sa na sekundárnom trhu práce a lokalizácia niektorých sociálnych kategórií prevažne na tento trh (napr. tzv. feminizácia chudoby). Z uvedených charakteristík je zrejmé, že ohrozenými chudobou budú najmä osoby vylúčené z trhu práce (nezamestnaní), ich rodinní príslušníci, ale aj domácnosti osôb, ktoré síce pracujú, ale ich príjem je taký nízky, že domácnosť pred chudobou ochrániť nedokáže. Charakteristiky novej chudoby, ktoré popísal Room sa stali skúsenosťou aj u mnohých slovenských domácností a jednotlivcov.

Hoci viaceré štúdie (pozri napríklad Korec 2005, Michálek 2004, Bartová 2004, Džupinová a kol. 2008 a i.) poukazujú na chudobu, ktorá sa koncentruje v marginálnych a vidieckych regiónoch Slovenska, pre ktoré je typická vysoká miera nezamestnanosti, nízke príjmy a s tým spojené ďalšie sociálne problémy, ani priestor hlavného mesta nedokáže pred chudobou ochrániť každého, dokonca ani tých, ktorí majú zamestnanie.

4.2.3 Relatívna chudoba v Bratislave

Máme iba limitované možnosti poukázať na objektívne ukazovatele chudoby v hlavnom meste pomocou štatistických dát. Každoročné štatistické zisťovanie o chudobe poskytujú dáta o chudobe na úrovni regiónov, prostredníctvom ktorých je zrejmé, že podiel osôb nachádzajúcich sa pod hranicou chudoby je zo všetkých krajov v Bratislavskom najnižší. Pokiaľ sa však zameriame aj na ďalšie ukazovatele, vidíme, že problém chudoby sa týka aj Bratislavy, má však odlišnú hĺbku a závažnosť. Džambazovič (2007) poukázal na skutočnosť, že hoci sa v Bratislavskom regióne nachádza pod hranicou chudoby najmenší podiel obyvateľov (v porovnaní s inými regiónmami), tí, čo sú chudobní sa nachádzajú hlboko pod hranicou chudoby. V roku 2005 (EU SILC 2006) bola hodnota

závažnosti chudoby v Bratislavskom regióne 12,1% (v porovnaní napr. so slovenskou hodnotou 3,1%, alebo hodnotou 2,0 v Prešovskom kraji). Dáta porovnávajúce indikátory chudoby v regiónoch sú uvedené v tabuľke 4.1.

Tab. 4.1: Vybrané ukazovatele chudoby v krajoch SR v roku 2010

Kraj	Podiel osôb pod hranicou chudoby	Hĺbka chudoby
Bratislavský	7,2	14,3
Trnavský	9,5	22,8
Trenčiansky	9,2	21,0
Nitriansky	14,8	24,7
Žilinský	11,0	18,4
Banskobystrický	15,3	18,6
Prešovský	20,2	25,6
Košický	13,5	25,5
SR	13,0	22,8

Zdroj: EU SILC 2011

Keď hovoríme o chudobe v bohatej spoločnosti, hovoríme o chudobe relatívnej. Podľa definície relatívnej chudoby, ktorú používa sociológ Mareš (2000), je relatívna chudoba založená na porovnávaní štandardu chudobných a tých, ktorí chudobní nie sú. Zdroje chudobných jedincov, rodín, či sociálnej skupiny sú tak výrazne pod štandardom danej spoločnosti, že ich de facto vylučujú zo životných zvyklostí a aktivít, ktoré sú v danej spoločnosti bežné, chudobní nemajú možnosť žiť v životných podmienkach všeobecne akceptovaných spoločnosťou.

Na relatívnu chudobu v priestore Bratislavy sme poukázali na príklade skúmania životných stratégií obyvateľov Petržalky (Smith a Rochovská 2006, 2007, Stenning a kol. 2010), pričom v kontexte narastajúcich sociálnych nerovností v spoločnosti, chudoby a sociálnej exklúzie sme zdôraznili dôležitosť chápania konceptu neoliberalizmu. Myšlienky neoliberalizmu mali veľký vplyv na formovanie sa politiky v transformačnom období v strednej a východnej Európe. Pri hľadaní spôsobov prechodu z centrálného plánovania na trhovú ekonomiku boli mnohé vlády, inštitúcie a politici „v zajatí“ jedinej možnej alternatívnej cesty, tzv. predstavy trhovej utópie (Pickles a Smith 1998). Samozrejme, existujú mnohé úrovne, ktorými boli idey neoliberalizmu osvojované v rozličných národných kontextoch, ale všeobecne možno povedať, že prechod ku kapitalizmu je veľmi nerovný proces, ktorý vytvára a prehľbuje sociálno-priestorové nerovnosti. Vďaka privatizácii vznikli mnohé nové pracovné príležitosti, z ktorých profitujú najmä podnikatelia. Mnohí iní však nemohli mať úžitok z ekonomického rastu. Týmto domácnostiam alebo jednotlivcom sa ich životná úroveň spolu s príjmom zhoršila, buď preto, že sa ocitli na trhu v slabo platených a nestabilných zamestnaniach, alebo boli nezamestnaní, podobne, ako ukazujú skúsenosti z globálnych miest západného kapitalistického sveta.

Podľa údajov získaných výskumom realizovanom v rokoch 2005 a 2006 v bratislavskej Petržalke, takmer 15% skúmaných domácností bolo na základe príjmu v skupine ohrozených chudobou a o niečo viac ako polovica (51%) domácností malo príjem pod regionálnym mediánom. Ako druhý extrém 30% domácností malo relatívne vysoký príjem (pri prepočte na jednu osobu), čo odráža mieru polarizácie príjmu v meste a zvyšujúce sa sociálne nerovnosti. Fakt, že polovica domácností sa dostala pod hladinu mediánu naznačuje, že v Petržalke je značný počet domácností, ktoré pri zhoršení finančnej situácie môžu pod hranicu chudoby prepadnúť. Výsledky výskumu odhalili značnú polarizáciu príjmov v skúmaných domácnostiach Petržalky. Taktiež poukázali na nevyhnutnosť pohľadu v relatívnom kontexte, na mieru sociálnej exklúzie vo vzťahu k miestnemu štandardu, výdavkov na živobytie, atď. Mnohé z domácností uviedli finančnú neistotu v kontexte prebiehajúcich politických reforiem a neoliberalnej sociálnej a hospodárskej politiky. Tieto zmeny postihli negatívne najmä najzraniteľnejšie domácnosti, ktoré zarábajú na živobytie v nízkoпрíjmových zamestnaniach, alebo vylúčených z pracovného trhu kvôli invalidite, chorobe, nezamestnanosti, prípadne obmedzenej kvalifikácii.

4.2.4 Chudoba a nezamestnanosť v Bratislave

Ako už bolo vyššie spomenuté, v kontexte chudoby je nezamestnanosť jedným z najväznejších problémov súčasnej spoločnosti. V tabuľke 4.2 sú dáta o nezamestnanosti v meste Bratislava. Z porovnania hodnôt vidno, že v meste je naozaj miera nezamestnanosti v porovnaní s celoslovenskými hodnotami nízka, hlavné mesto poskytuje v rámci krajiny najvyššie možnosti zamestnania sa. Na dátach rovnako však vidno, že ako na celoštátnej úrovni aj v hlavnom meste má nezamestnanosť rastúci trend.

Tab. 4.2: Miera evidovanej nezamestnanosti v Bratislave a SR v rokoch 2007-2011

Územie/Rok	2007	2008	2009	2010	2011
Bratislava	1,62	1,85	3,61	3,94	4,81
SR	7,99	8,39	12,66	12,46	13,59

Zdroj: Štatistický Úrad SR 2013

V súvislosti s nízkou nezamestnanosťou v hlavnom meste vystupujú ešte tri skutočnosti, pri ktorých sa chceme pozastaviť, pretože úzko súvisia s problémami chudoby.

Vyššie spomenutý výskum v Petržalke, ktorý bol realizovaný v domácnostiach ukázal, že počet domácností s nezamestnaným členom, ktorý dostával podporu v nezamestnanosti bol veľmi nízky, čo jednak korešpondovalo s celkovou nízkou nezamestnanosťou v meste (3%), ale tiež odrážalo sprísnené pravidlá pre nezamestnaných a tiež krátke trvanie podpory v nezamestnanosti.

Napriek celkovo lepším podmienkam na pracovnom trhu v Bratislave mnohé z chudobnejších domácností, v ktorých prebehol výskum, mali skúsenosti s obdobím nezamestnanosti. Fluktuácia (časté striedanie) zamestnaní bola bežnou skúsenosťou v mnohých domácnostiach. Takáto trajektória, pohyb do a zo zamestnania znamená, že mnohí z členov domácností majú iba zriedkavo skúsenosť so stabilným zamestnaním, ale striedajú jedno nízko platené, neisté zamestnanie s druhým a s obdobiami bez práce. V takýchto domácnostiach je riziko chudoby vyššie, ako uvidíme v ďalšej časti kapitoly (problematika pracujúcich chudobných).

Ďalším faktorom, ktorý v súvislosti s nezamestnanosťou chceme spomenúť, je skrytá nezamestnanosť. Pre mnohé domácnosti je čierna, alebo neoficiálna práca zdrojom vyššieho príjmu ako spoliehanie sa na štátnu podporu v nezamestnanosti, v niektorých prípadoch aj ťažkosti s nahlasovaním sa na Úradoch práce spôsobovali, že počas poberania dávok by neboli slobodní vykonávať neformálnu pracovnú činnosť (Stenning 2010). Do skupiny tzv. skrytých nezamestnaných možno zaradiť aj ľudí bez domova, ktorí často nemajú potrebné doklady, aby sa na Úrad mohli nahlásiť, a tak v oficiálnych štatistikách nefigurujú.

Tretím faktorom je dlhodobá nezamestnanosť. Dlhodobá nezamestnanosť, za ktorú sa podľa Medzinárodnej organizácie práce považuje doba bez zamestnania v trvaní 12 a viac mesiacov zvyšuje ešte viac riziko chudoby a riziko závislosti od rôznych foriem sociálnej pomoci. Podľa Paukoviča (2007) sú dlhodobo nezamestnaní iba veľmi ťažko umiestniteľní na trhu práce. S dĺžkou nezamestnanosti sa ich šanca a schopnosť zamestnať sa neustále znižuje. Navyše do tejto skupiny patrí aj mladá generácia dlhodobo nezamestnaných, ktorí nikdy nepracovali a u ktorých práca v ich hodnotovom systéme nezohráva žiadnu rolu.

Podiel dlhodobo nezamestnaných zo všetkých registrovaných uchádzačov o zamestnanie tvorí v Bratislave približne tretinu (v roku 2012 to bolo presne 31,27%), pričom v jednotlivých mestských častiach tento podiel kolíše od 15% vo Vajnoroch až po 48% v Čunove (tab. 4.3). Priestorovým nerovnostiam sa budeme venovať v druhej časti kapitoly. Uvedené hodnoty však naznačujú, že osoby dlhodobo nezamestnané budú súčasťou chudoby hlavného mesta.

V súvislosti s Roomovými (1990) charakteristikami novej chudoby možno popri nezamestnaných charakterizovať ešte ďalšie znevýhodnené skupiny obyvateľov hlavného mesta, ktorých sa týkajú problémy chudoby. Okrem nezamestnaných sú nimi zamestnaní s nízkym príjmom, ktorý nepostačuje na to, aby sa domácnosť podarilo vymaniť z rizika chudoby – túto kategóriu obyvateľov nazývame pracujúci chudobní. Z hľadiska demografického zloženia domácností poukážeme na vzťah chudoby a štruktúry domácnosti (riziko chudoby u neúplných rodín). V Bratislave podobne ako v iných hlavných mestách je veľká a stále narastajúca koncentrácia migrantov, z ktorých mnohí môžu patriť do skupiny chudobných, alebo chudobou ohrozených. V prípade migrantov v dôsledku chýbajúcich sociálnych sietí, nedostatočnej kvalifikácii, nízkej úrovni ovládania jazyka možno hovoriť až o sociálnom vylúčení. Podobne ľudia bez domova, pri ktorých možno hovoriť už nie o relatívnej, ale absolútnej chudobe sú v priestore hlavného

ho mesta stále rozširujúcou sa skupinou. Smutným faktom je, že je medzi nimi veľa mladých ľudí.

Vymenované kategórie rozhodne nie sú úplným výpočtom skupín ohrozených chudobou. Vybraným kategóriám sa budeme podrobnejšie venovať v nasledujúcej časti kapitoly.

Tab. 4.3: Počet uchádzačov o zamestnanie v mestských častiach Bratislavy v roku 2012

Mestská časť Bratislavy	Počet uchádzačov o zamestnanie	Dlhodobo nezamestnaní	Podiel dlhodobo nezamestnaných zo všetkých uchádzačov o zamestnanie (v %)
Bratislava-Staré Mesto	1029	326	31,68
Bratislava-Podunajské Biskupice	730	259	35,48
Bratislava-Ružinov	2235	788	35,26
Bratislava-Vrakuňa	551	256	46,46
Bratislava-Nové Mesto	1024	313	30,57
Bratislava-Rača	599	186	31,05
Bratislava-Vajnory	358	55	15,36
Bratislava-Devínska Nová Ves	549	139	25,32
Bratislava-Devín	25	11	44,00
Bratislava-Dúbravka	925	270	29,19
Bratislava-Karlova Ves	1005	249	24,78
Bratislava-Lamač	149	48	32,21
Bratislava-Záhorská Bystrica	93	24	25,81
Bratislava-Čunovo	27	13	48,15
Bratislava-Jarovce	51	19	37,25
Bratislava-Petržalka	4060	1239	30,52
Bratislava-Rusovce	102	30	29,41
Bratislava celkovo	13512	4225	31,27

Zdroj: Štatistický Úrad SR 2013

4.2.5 Mzdy v hlavnom meste a fenomén pracujúcich chudobných

Fenomén chudoby sa stal predmetom odborných diskusií, ale aj osobnou skúsenosťou stále väčšej skupiny obyvateľov. Napriek tomu, že sa o chudobe už veľa popísalo, ešte stále sa iba malá pozornosť venuje tým, ktorí musia čeliť riziku chudoby napriek tomu, že pracujú. Predstava o práci ako prostriedku, ktorý má chudobe zabrániť, zlyháva pri málo kvalifikovaných, slabo platených profesiách. Pracovný trh sa podobne ako jednotlivé spoločenské vrstvy čoraz viac polarizuje a popri vysoko špecializovaných, vysoko kvalifikovaných a tým aj dobre platených zamestnaniach sú na druhej strane málo kvalifikované a slabo platené profesie.

Problematike pracujúcich chudobných sme sa doteraz venovali najmä v kontexte EÚ (Rochovská a Námešný 2011, 2012, Kotrasová a Rochovská 2010, Námešný a kol. 2012), v tejto časti sa pokúsime nadviazať na skúmanie chudoby pracujúcich v prostredí hlavného mesta Bratislavy (podobne ako v práci Smith et al 2008, Stenning et al 2010a, b) v kontexte analýzy výšky miezd, štruktúry zamestnaných a podobne.

Podľa Strengmanna-Kuhna (2005) existujú dve cesty pre pracujúcich stať sa chudobnými. Prvá z nich je tá, keď dostáva pracujúci nedostatočnú mzdu a chudobe sa môže vyhnúť, keď majú príjem ostatní členovia domácnosti a nie z iných príjmov, ktoré predstavujú napr. verejné transfery. V tomto prípade dôvod chudoby predstavujú nízke mzdy. Druhá cesta stať sa klasifikovaným ako pracujúci chudobný je, keď sám má dostatočný príjem, ale spadne pod hranicu chudoby z dôvodu kontextu domácnosti. V tomto prípade štruktúra domácnosti môže vysvetľovať výskyt chudoby (napr. zarába sám a spadne pod hranicu chudoby tým, že ostatní členovia rodiny nemajú príjem). Dôležitý faktor, ktorý to môže vysvetliť je doba pobytu v zamestnaní, ktorá determinuje dostatočný disponibilný jednoročný príjem.

Sirovátka a Mareš (2006) nazývajú pracujúcich chudobných príjmovo znevýhodnenými a delia ich do troch skupín. Časť z nich si udržuje menej kvalitné, ale stabilné zamestnanie. Istota zamestnania a pracovného príjmu je pre nich bez ohľadu na jeho výšku dôležitou možnosťou ovplyvňovať vlastný život a udržovať si životný štýl a šance dostupné pre väčšinu spoločnosti. Iná časť strieda menej stabilné zamestnanie s krátkodobou nezamestnanosťou v snahe dopracovať sa postupne k stabilnejšiemu a výhodnejšiemu zamestnaniu. Poslednou skupinou sú tí, ktorí bývajú dlhodobo nezamestnaní, alebo opakujú nezamestnanosť veľmi často. Väčšinou nechcú riskovať stratu sociálnych dávok a neistotu spojenú s ich znovuzískavaním.

Z mnohých známych faktov o pracujúcich chudobných na Slovensku uvedieme aspoň niekoľko charakteristík (na základe dát EU SILC 2008):

- pracujúci muži čelia 1,2 krát väčšiemu riziku, že upadnú do chudoby ako ženy;
- viac pracujúcich, ktorí sú ohrození chudobou žije v domácnostiach so závislým dieťaťom (8%);
- v single domácnostiach (s jedným rodičom) a závislým dieťaťom je toto číslo dokonca viac ako dvakrát vyššie (17%);
- najmenší podiel pracujúcich ohrozených chudobou je v domácnostiach bez závislého dieťaťa (3%);
- 14 % pracujúcich so základným stupňom vzdelania je definovaných ako pracujúci chudobní, v porovnaní s pracujúcimi so stredoškolským vzdelaním (6%) a pracujúcimi s vysokoškolským vzdelaním (3%);
- riziko upadnutia do chudoby je až 2,8 krát väčšie pre pracujúcich, ktorí pracujú menej ako celý rok, v porovnaní s pracujúcimi, ktorí pracujú celý rok;
- medzi pracujúcimi na plný pracovný úväzok je podiel pracujúcich chudobných 5%, kým pri pracujúcich na čiastočný úväzok je tento pomer až 11% (Kotrasová a Rochovská 2010).

Miera rizika chudoby pracujúcich v jednotlivých regiónoch Slovenska je v tabuľke 4.4. Hoci je v Bratislavskom regióne nižšia miera rizika chudoby pracujúcich ako v iných krajoch, z údajov je zrejmé, že aj v hlavnom meste existuje početná skupina ľudí, ktorí pracujú, ale napriek tomu sa vďaka nízkemu príjmu ocitajú pod hranicou chudoby.

Tab. 4.4: Miera rizika chudoby pracujúcich (v %)

kraj/rok	Miera rizika chudoby pracujúcich (v %)						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bratislavský	5,6	4,8	2,4	3,9	3,6	2,4	3,8
Trnavský	8,7	4,3	4,1	3,4	4,7	3,5	5,8
Trenčiansky	11,7	8,4	3,7	6,5	4,4	5,0	4,3
Nitriansky	8,3	5,8	5,5	6,3	6,4	5,7	6,9
Žilinský	7,8	6,6	4,3	5,9	4,5	5,8	6,3
Banskobystrický	5,2	6,8	6,6	7,7	6,2	8,0	7,5
Prešovský	16,3	8,0	8,2	7,3	8,0	9,1	8,9
Košický	7,3	5,7	4,4	5,2	4,2	5,8	6,8
SR	8,9	6,3	4,9	5,8	5,2	5,7	6,3

Zdroj: EU SILC 2005-2011

Hoci je ako uvádzajú Smith a kol. (2010) zamestnanie kľúčovým faktorom v súvislosti s ochranou pred chudobou a sociálnym vylúčením, príjem z nízkoplateného zamestnania nie vždy dokáže takúto ochranu poskytnúť. V tomto kontexte sa javí dôležitý pohľad na výšku miezd.

Priemerná hrubá nominálna mesačná mzda dosiahla v Bratislave v roku 2011 hodnotu 1169 eur, oproti priemernej hodnote 853 Eur za SR, čo predstavuje 1,37 násobok. Najvyššia priemerná mesačná mzda bola v odvetviach informačných a komunikačných činností.

Najväčší rozdiel v porovnaní so SR bol v priemyselnej výrobe, kde bola priemerná mzda 867 eur. V Bratislave tak bola v tomto odvetví až 1,5 krát vyššia priemerná mzda, čo v roku 2011 predstavovalo najväčší (ne) pomer priemerných miezd medzi Bratislavou a SR v jednotlivých odvetviach.

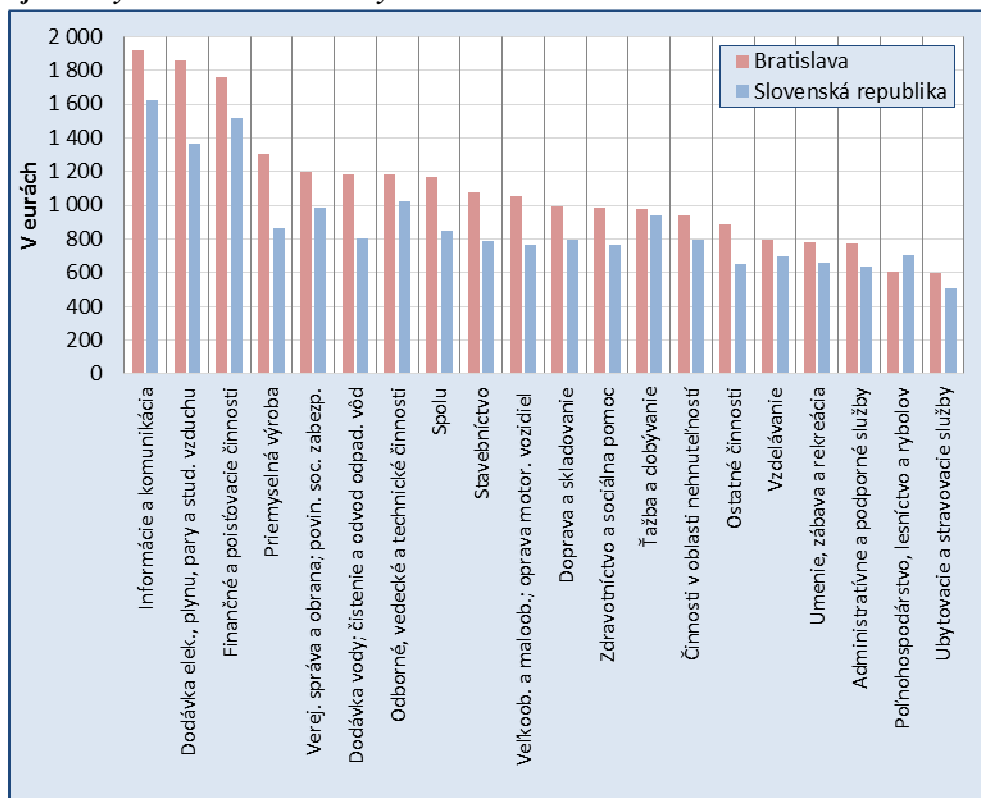
Najnižšia priemerná mesačná mzda bola v Bratislave v ubytovacích a stravovacích službách, a to 596 eur (pre porovnanie v SR bola priemerná mzda v tomto odvetví 505 eur, v BA teda 1,18 krát vyššia).

K odvetviam, v ktorých mzdy v Bratislave nedosahujú ani slovenský priemer miezd 853 eur ešte patria: vzdelávanie (v BA 795 eur), umenie zábava a rekreácia (v BA 780 eur), administratívne a podporné služby (v BA 775 eur), poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov (v BA 605 eur) a už spomínané ubytovacie a stravovacie služby. V týchto odvetviach spolu pracuje 27 943 zamestnancov.

Ak by sme sa pozreli na mzdy, ktoré nedosahujú bratislavský priemer, k uvedeným odvetviam by sa ešte priradili ďalšie (stavebníctvo, veľko a maloobchod, oprava vozi-

diel, doprava a skladovanie, zdravotníctvo a sociálna starostlivosť, ťažba, činnosť v oblasti nehnuteľností a ďalšie). V piatich odvetviach bola mzda nižšia ako v priemere za hospodárstvo SR a v dvanástich nižšia ako v Bratislave. Počet zamestnancov v odvetviach nedosahujúcich priemernú mzdu uvádzanú za mesto narastie až na 148 609, čo je viac ako polovica evidenčného počtu zamestnancov.

Obr. 4.1: Porovnanie priemernej hrubej nominálnej mesačnej mzdy medzi Bratislavou a SR v jednotlivých odvetviach ekonomiky v roku 2011

Zdroj: Štatistický Úrad SR 2013

Porovnanie priemerných miezd jednotlivých odvetví hospodárstva medzi Bratislavou a SR v roku 2011 môžeme vidieť na obrázku 4.1. Použitím Pearsonovho korelačného koeficientu sme zistili, že medzi výškou priemernej hrubej nominálnej mzdy v jednotlivých odvetviach hospodárstva v Bratislave a v SR existuje veľmi silná priama korelačná závislosť. Hodnota korelačného koeficientu bola 0,94 a môžeme teda tvrdiť, že výška priemernej mzdy v Bratislave a SR sa silno ovplyvňujú.

Mesto Bratislava má lepšie predpoklady čeliť riziku nezamestnanosti vďaka pracovným príležitostiam ako mnohé iné regióny Slovenska, skupina nezamestnaných nepredstavuje v meste najohrozenejšiu kategóriu. Oveľa závažnejšou bude pravdepodobne skupina pracujúcich chudobných. Mesto ponúka širokú škálu zamestnaní v obslužnom servise (upratovacie služby, reštauračné zariadenia), ktoré sa vyznačujú nízkym príj-

mom. Často ich rozširujú rady tých, ktorí majú nepravidelné zamestnanie (zamestnanci agentúr), alebo pracujúci na čiastočný pracovný úväzok. Skupiny zamestnaných v týchto nízkopríjmových zamestnaniach často musia čeliť nepravidelným príjmom. Navyše, ako už upozorňovali Stenning a kol. (2010), hlavné mesto predstavuje miesto s vysokými životnými nákladmi, kde najmä vysoké ceny nehnuteľností spôsobujú, že množstvo obyvateľov hlavného mesta je zadlžených vysokými hypotékami, ktoré spôsobujú, že reálny príjem, ktorý má domácnosť k dispozícii neodráža nadpriemerné príjmy obyvateľov hlavného mesta tak, ako to dokumentujú štatistiky. Chudobné obyvateľstvo má tiež často nevýhodnejšie podmienky v bankách, ťažší prístup k hypotékam.

4.2.6 Ľudia bez domova

Ako už bolo vyššie spomenuté, ľudia bez domova sú najohrozenejšou kategóriou v prostredí mesta. Hradecká a Hradecký (1996) hovoria v súvislosti s ľuďmi bez domova o extrémnom vylúčení.

Hoci v našom prostredí hovoríme hlavne o chudobe relatívnej, práve v prostredí veľkých miest možno nájsť aj chudobu absolútnu, spájanú s nedostatkom prostriedkov nevyhnutných k uspokojeniu základných potrieb.

Z výskumu zameranom na problémy mladých ľudí bez domova (Rochovská 2013) je zrejmé, že v prostredí hlavného mesta žije početná skupina mladých ľudí (mužov aj žien) v extrémnej chudobe, až sociálnej exklúzii. Spoločnou charakteristikou mladých ľudí bez domova je nemožnosť zabezpečiť si bývanie (vlastný byt, prenájom, alebo ubytovňu), čo so sebou prináša celý rad ďalších problémov, ktoré v konečnom dôsledku odsúvajú týchto ľudí až na okraj spoločnosti. Nemožnosť zabezpečiť si adekvátne bývanie vyplýva najmä z nedostatku financií, pričom základným problémom je chýbajúce (príp. pravidelné) zamestnanie, ktoré by zabezpečilo stály príjem a prístup k bývaniu.

Stratégie riešenia tejto nepriaznivej životnej situácie sú rôzne a sú limitované jednak osobnými možnosťami, pomocou poskytovanou charitatívnymi organizáciami, ale aj podmienkami, ktoré vytvára a umožňuje miestna samospráva a legislatívne pozadie. Vlastné preferencie riešenia problému bezdomovectva ustupujú možnostiam, ktoré sú často značne obmedzené. Výsledkom je, že používané stratégie sú iba krátkodobými riešeniami, hoci umožňujú základné prežitie (jedlo, ošatenie aj nocľah), problém chudoby neriešia komplexne a neumožňujú sociálnu inklúziu týchto ľudí v dlhodobejšom horizonte.

Pri otázkach práce využívajú mladí ľudia bez domova rôzne formy krátkodobého zamestnania sa. Brigády (v nákupných centrách, na tržnici a pod.), čierna práca, jednorazové fušky, predaj časopisov alebo pohľadníc, predstavujú vždy formu nepravidelnej práce bez zmluvy, bez akýchkoľvek sociálnych benefitov od zamestnávateľa a najmä veľmi nízky príjem, ktorý nestačí na pokrytie všetkých nevyhnutných nákladov pre život. Skupinu mladých ľudí bez domova charakterizovalo spoločné úsilie nájsť si prácu (prostredníctvom sociálnych pracovníkov, známych, internetu, agentúr). Podobne ako

pri otázkach bývania možno konštatovať, že s predlžujúcim sa životom pod statusom bezdomovec, úsilie hľadať si dlhodobú prácu slablo, práca sa obmedzila na overený, najmenej platený pouličný predaj, prípadne žobranie (Rochovská 2013).

Pri probléme bezdomovectva v hlavnom meste je nutné tiež spomenúť miesta, kde sa bezdomovci zdržujú. V rámci mesta bolo identifikovaných viacero lokalít (Miláčková 2013), ktoré sú známe koncentráciou tejto skupiny najchudobnejšieho obyvateľstva. Sú to rôzne časti vnútorného mesta, ale aj jeho okraj: mestské lesy, lesoparky, mestské kanály, opustené záhradné chatky.

4.2.7 Chudoba a neúplné rodiny v Bratislave

V nasledujúcom krátkom zamyslení sa chceme pristiaviť pri indikátore „neúplnosť rodín“. Ako už sme spomínali vyššie v kapitole, špecifickým znakom chudoby na Slovensku sú regionálne rozdiely. Na priestorový aspekt chudoby vo svojej štúdií poukázal Michálek (2004), keď použitím konceptu mnohonásobnej deprivácie na základe štatistických ukazovateľov pomocou siedmych indikátorov (nezamestnanosť, nízka úroveň vzdelania, mnohodetnosť a neúplnosť rodín, preplnenosť bytov, nevybavenosť kúpeľňou, nevlastnenie auta a kúpeľne) identifikoval najchudobnejšie regióny chudoby na Slovensku (na okresnej úrovni). Veľmi zjednodušene a zovšeobecnene možno povedať, že chudoba na Slovensku sa zvyšuje smerom zo západu na východ a že chudoba v regiónoch je najmä odrazom miery nezamestnanosti a nízkeho ekonomického, sociálneho a infraštruktúrneho potenciálu. Avšak práve pri indikátore ‘neúplnosť rodín’, je oproti iným indikátorom regionálne rozloženie takto ponímanej chudoby úplne odlišné.

Najhoršie hodnoty sa prejavujú najmä vo veľkých mestách, kde je percento neúplných rodín najvyššie. Michálek (2004) pomenúva dva významné faktory, ktoré ovplyvňujú chudobu neúplných rodín s deťmi, na čele ktorých stojí žena: prvým je, že počet zdrojov sa zmenší z dvoch na jeden a po druhé, zvyčajné zloženie matka a deti prenáša všetku starostlivosť o deti na ženu, čím sa jej znižuje možnosť lepšieho uplatnenia sa v práci a častokrát pracuje za nižšiu mzdu, resp. na čiastočný úväzok. V niektorých prípadoch chudoba teda prestáva byť záležitosťou nezamestnanosti a nepostačujúcich sociálnych transferov, ale zasahuje aj pracujúcich, často rodiny s deťmi. Na základe Michálekových zistení je zvýšený počet neúplných domácností v mestských a zväčša ekonomicky silnejších regiónoch. To na jednej strane môže byť pre postihnuté domácnosti výhodou, napr. lepší výber, výhodnejšie zamestnanie, lepšie platené zamestnanie a pod., na druhej strane môže spôsobovať mestskú chudobu so všetkými negatívami, ktoré ju môžu sprevádzať. Viac ako 6%-ný podiel (hranica deprivácie) takýchto rodín je vo všetkých mestských okresoch Bratislavy (Michálek 2004).

Pri pohľade na dáta EU SILC v tabuľke 4.5 vidno, že demografické zloženie domácností (počet detí, neúplnosť rodín) zvyšuje riziko chudoby. Zatiaľ čo podiel osôb pod hranicou chudoby v roku 2011 dosiahol na Slovensku hodnotu 13%, u neúplných rodín to bolo až 26,4%. Nemáme k dispozícii presné dáta o chudobe neúplných rodín

v bratislavskom regióne. Avšak na základe štatistík o priestorovom rozmiestnení neúplných rodín je ich najvyššie zastúpenie v Bratislavskom regióne (Tab. 4.6).

Keďže väčšinu neúplných rodín v Bratislave (rovnako ako aj v celom Slovensku) tvoria rodiny s matkou, odráža sa na ich kvalite života nielen jednorodičovstvo, ale aj príslušnosť rodiča k ženskému rodu. Autori, ktorí sa zaoberajú problémom feminizácie chudoby zdôrazňujú viacero príčin: jednak ženy pracujú predovšetkým v nízkoopríjmových odvetviach národného hospodárstva, naopak, vedúce pozície (najmä v dobre platených odvetviach) sú napriek rovnakému podielu vysokoškolsky vzdelaných žien a mužov obsadzované predovšetkým mužmi. Ďalším faktom je, že na rovnakej pozícii ženy zarábajú menej ako muži. Logicky preto možno predpokladať, že chudoba v Bratislave sa bude týkať tejto časti populácie.

Tab. 4.5: Počet a podiel osôb pod hranicou chudoby podľa typu domácnosti (2011)

hranica chudoby (pod 60 % mediánu)	Typy domácností								
	bez závislých detí				so závislými deťmi				
	1-členná	2-členná - obaja vo veku pod 65 rokov	2-členná aspoň jeden z nich vo veku 65 rokov a viac	ostatné	1 rodič a najmenej 1 závislé dieťa	2 dospelí s 1 závislým dieťaťom	2 dospelí s 2 závislými deťmi	2 dospelí s 3 alebo viac závislými deťmi	ostatné
počet osôb	87 485	30 044	12 478	54 615	33 758	69 769	117 008	114 437	180 466
podiel osôb	18,7	7,4	3,2	5,1	26,4	13,2	13,1	32,6	15,5

Zdroj: EU SILC 2012

Z predchádzajúcich zistení, ktoré sme uviedli je zrejmé, že aj v hlavnom meste, hoci je centrom ekonomickej prosperity krajiny, existujú skupiny ohrozené chudobou. Jedná sú to nezamestnaní, ktorí s predlžujúcim sa obdobím bez práce čelia vážnej hrozbe chudoby. Riziko chudoby sa však netýka len domácností nezamestnaných, ale i rodín s ekonomicky aktívnymi, ale málo platenými osobami. Zamestnanie teda nie vždy chráni pred chudobou. Nízke mzdy v niektorých zamestnaniach a na niektorých pracovných miestach nezaručujú štandardné uspokojovanie potrieb ani ekonomickú istotu. V meste s vysokými životnými nákladmi, najmä s súvislosti so zabezpečovaním si bývania, akým je práve Bratislava, sa potom javí otázka výdavkov na živobytie ako veľmi dôležitá. V domácnostiach, kde je k dispozícii iba jediný príjem, ktorý treba deliť medzi viacerých členov domácnosti, je potom riziko chudoby veľmi veľké. Preto neúplné rodiny, na čele ktorých stoja najčastejšie ženy, čelia tiež vysokému riziku chudoby. V tejto súvis-

losti sa dôležitým problémom, na ktorý treba upozorniť potom stáva chudoba detí a feminizácia chudoby.

Popri relatívnej chudobe, ktorá je typickým sprievodným javom kapitalistickej spoločnosti sa objavuje aj chudoba absolútna, ktorá sa v priestore hlavného mesta týka stále narastajúcej skupiny ľudí bez domova, v ktorej sú zastúpení muži aj ženy všetkých vekových kategórií, často aj celé rodiny s deťmi.

Tab. 4.6: Podiel neúplných rodín v krajoch SR (1991, 2001)

Kraj Rok	Počet všetkých rodín		Počet neúplných rodín		Podiel neúplných rodín	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
BA	104 783	83 974	18926	21034	18,1	25,0
TT	88 689	82 167	9 423	15 048	10,6	18,3
TN	97 913	88 129	10 031	14 904	10,2	16,9
NR	113 637	100 848	12 285	17 598	10,8	17,5
ZA	108 052	101 891	10 845	16 392	10,0	16,1
BB	106 139	96 249	12 006	18 096	11,3	18,8
PO	119 517	116 741	10 654	15 587	8,9	13,4
KE	122 041	112 433	13 934	19 670	11,4	17,5
SR	860 771	782 432	98 104	138 329	11,4	17,7

Zdroj: Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov 1991, 2001

4.3 Bývanie bohatých a chudobných v meste – nové formy priestorovej (horizontálnej) polarizácie v Bratislave

V postsocialistickej spoločnosti sa popri vertikálnej stratifikácii prejavuje aj horizontálna, v podobe lokalít s koncentráciou obyvateľstva s rovnakým socio-ekonomickým statusom. Takéto stratifikačné zmeny je možné najlepšie pozorovať v priestore slovenských miest. Bratislava ako ekonomické, hospodárske, spoločenské centrum Slovenska má logicky vzhľadom na svoju pozíciu najvyššie predpoklady na odraz stratifikačných procesov vo svojej priestorovej štruktúre. Gentrifikácia, suburbanizácia, vznik luxusných štvrtí bývania, to všetko sú procesy, ktoré viditeľne zasiahli priestor hlavného mesta.

Materiálne nerovnosti, ktoré odrážajú diferencovaný príjem obyvateľov hlavného mesta sú viditeľné v rôznej úrovni bývania. V určitých častiach mesta sa koncentruje ekonomicky silné obyvateľstvo, vznikajú luxusné štvrte, uzavreté komunity, na druhej strane sa formujú sociálne a priestorovo vylúčené lokality ekonomicky slabšieho obyvateľstva. Obe skupiny obyvateľstva z opačných koncov spoločenského rebríčka obsadzujú v teritóriu mesta špecifické priestory.

Nasledujúca časť kapitoly sa venuje základným teoretickým otázkam horizontálnej polarizácie, v krátkosti popíšeme vývoj priestorových nerovností v Bratislave pred a po roku 1989 a na základe konkrétnych príkladov načrtneme problémy súvisiace s polarizáciou priestoru mesta Bratislava.

4.3.1 Polarizácia v postsocialistických mestách

Priestorová marginalizácia, exklúzia, sociálna a priestorová polarizácia, deprivácia a getoizácia (časti) sídiel, separácia a segregácia, tieto všetky patria medzi najčastejšie termíny používané pre zachytenie procesov, ktoré sú síce v humánnej geografii tradičnými oblasťami skúmania, no v postsocialistických štátoch Európy sa znovu vynorili až v posledných dvoch desaťročiach v súvislosti s narastajúcou sociálno-priestorovou diferenciáciou.

Sociálne nerovnosti, ktoré začali narastať počas transformácie sú najlepšie viditeľné v priestore miest. Trhovo orientovaná ekonomika priniesla do miest výrazné zmeny. Polarizáciu priestoru možno najjednoduchšie ukázať na príklade luxusných štvrtí na jednej strane a na príklade ekonomicky a sociálne degradovaných lokalít na strane druhej.

Ako uvádzajú Temelová a kol. (2012), v súčasnom období dochádza k ustanovovaniu nových priestorových vzorcov rozmiestnenia obyvateľstva podľa sociálnych, ekonomických a demografických charakteristík. V kontexte postsocialistických miest autori hovoria o tzv. nových sociálno-priestorových diferenciáciách, pretože nemajú obdobu v minulom vývoji sociálno-priestorovej štruktúry. Obyvateľstvo vníma tieto nové prejavy sociálnej diferenciácie ako javy a procesy, ktoré výrazne ovplyvňujú kvalitu života obyvateľstva v mestách. Smith a Rochovská (2006) upozorňujú, že neregulované rozširovanie týchto nerovností môže predstavovať pre mestá problémy.

4.3.2 História polarizácie v Bratislave

Základy súčasných sociálno-priestorových nerovností majú korene v najstaršej histórii mesta. V centre mesta sa vyformovali bohaté štvrte, kde bolo koncentrované obyvateľstvo s vyšším sociálnym statusom, bývanie bohatých malo prevažne charakter individuálnej zástavby. S rozvojom priemyselnej výroby sa na okrajoch vtedajšieho mesta budovali robotnícke kolónie s malými bytmi, napríklad Schulpeho kolónia, Kolónia Dynamitka a ďalšie. Počas socializmu mesto narástlo, z hľadiska počtu obyvateľov, značne sa rozšírilo aj rozlohou. Budovali sa najmä rozsiahle sídliská, ktoré priniesli bytovú zástavbu do pôvodných vidieckych obcí pričlenených k Bratislave. Jednou z charakteristických čít socialistickej spoločnosti bolo odstraňovanie sociálnych nerovností, čo sa do veľkej miery prejavilo aj v lokalitách, ktoré mali veľmi podobný, beztriedny charakter.

Podľa Bezáka (1988) bolo však možné pozorovať náznaky sociálno-priestorovej diferenciácie už v období pred rokom 1989. V Starom Meste (historické centrum Bratislavy) a v priľahlých častiach centra, ako i vo vilových štvrtiach na úpätí Malých Karpát (Kramáre, Koliba) boli pozorované náznaky koncentrácie obyvateľov s vyšším vzdelaním a vysokým podielom obyvateľov, zamestnaných v treťom sektore. Naopak obyvateľstvo s nižším vzdelaním bolo zistené v tzv. robotníckych štvrtiach mesta (Trnávka,

Pálenisko, Mlynské Nivy, Vlčie hrdlo) a jadrách bývalých vidieckych obcí, pričlenených k Bratislave.

Po roku 1989 sa vertikálna stratifikácia začala výraznejšie premietat' do priestorovej štruktúry Bratislavy, čo sa prejavuje postupným nárastom priestorových nerovností. Gajdoš (2009) hovorí o sociálno-priestorových tlakoch segregačného charakteru, ako aj o novom prehodnocovaní funkcií jednotlivých mestských priestorov, v mnohých prípadoch pod tlakom zvýšenej komercializácie. V Bratislave rastú negatívne sociálno-hospodárske javy, ktoré charakterizuje nedostatok disponibilného bytového fondu, rastie konzumný spôsob života, sociálno-patologické javy, environmentálne a dopravné problémy a pod.

V hlavnom meste dochádza k segregácii na základe sociálno-ekonomického statusu. Vytvárajú sa segregované územia, ktoré sa nachádzajú v centre, vo vnútornom meste i na periférii. Okrem segregácie chudobného obyvateľstva, dochádza v Bratislave i k segregácii ekonomicky silného obyvateľstva, vo viacerých mestských častiach Bratislavy sa vytvárajú uzavreté komunity, dochádza k privatizácii verejného priestoru. Medzi procesy, ktoré koncentrujú v priestore sociálnu exklúziu a ktorými priestor nadobúda formu odlúčeného priestoru, patrí aj gentrifikácia (Rochovská a Miláčková 2012).

Ondoš a Korec (2006) na základe dát zo sčítania 2001 pomocou metódy faktorovej ekológie identifikovali šesť regionálnych typov sociálno-priestorovej štruktúry Bratislavy. Nadpriemerne ekonomicky a spoločensky situované obyvateľstvo (12,7%) sa objavuje v centrálnej zóne mesta. Priestorové jednotky boli diferencované na vilové lokality a lokality centra v pokročilejšom životnom štádiu. V obidvoch skupinách sa koncentruje skôr populácia s vyššou úrovňou vzdelania, zodpovedajúcim zamestnaním, dobrými podmienkami bývania a dobrou vybavenosťou. Vývoj týchto typov sa vyznačuje stabilitou a expanzivitou do najatraktívnejších lokalít mesta (Kramáre a Koliba). Druhú skupinu predstavuje trojica sídliskových regionálnych typov (spolu do nich patrí až 80,3% populácie mesta). Je diferencovaná vzájomne posunutými štádiami životného cyklu bývajúcej populácie. Potvrdením tézy je umiestňovanie posledného typu substitučnou formou priamo do najstarších sídliskových lokalít v dôsledku príchodu novej generácie, čo otvára v identickej lokalite nový cyklus. Staré byty sa po pôvodnej generácii vyľudňujú a na ich miesto prichádzajú mladé rodiny s deťmi. Periférny typ je posledným interpretovaným regionálnym typom. V súčasných podmienkach by mal spájať pôvodných obyvateľov a lokálnych migrantov, najmä environmentálne motivovaných lepšími podmienkami bývania. Periféria má skutočne taký zmiešaný charakter. Prelína sa v nej pôvodná polovidielka a nová suburbánna zložka mestskej populácie, čo je typický znak okrajového priestoru mesta a prítomnosti suburbanizačného vývoja.

Podľa Halása a Džupinovej (2007) sa sociálna diferenciácia bývania sformovala len na vyššej úrovni – v podobe vzniku nových obytných zón vyšších spoločenských vrstiev v okrajových častiach Bratislavy. Najväčšia z nich je v Záhorskej Bystrici, ale vyskytujú sa de facto vo všetkých okrajových mestských častiach, ktoré sú samostatnými sídelnými jednotkami a majú vidiecku zástavbu (v podstate teda ide o proces suburbanizácie). Ďalším prejavom je už spomínaná gentrifikácia v centrálnej časti mesta. V oboch prípadoch

doch sú to ale procesy typické pre väčšinu postsocialistických miest. Okrem suburbanizačných zón a gentrifikácie (objektom gentrifikácie sú staršie byty s dobrou polohou v centre mesta, ktoré si kupuje a rekonštruje solventné obyvateľstvo) je pre Bratislavu od druhej polovice 90. rokov typické naštartovanie trhu s luxusnými a rezidenčnými bytmi. Na nižšej úrovni sa doteraz horizontálna sociálna diferenciácia bývania výraznejšie neprejavila a neprišlo ku getoizácii obytných areálov. Hlavným dôvodom sú neustále narastajúce rozdiely medzi cenami bytov v Bratislave a v ostatných častiach Slovenska. Prejavuje sa to v dvoch rovinách: aj menej kvalitné panelové byty skupuje prevažne stredná vrstva, väčšinou ide o mladé a vzdelané obyvateľstvo, ktoré si uvedomuje nevyhnutnosť ich rekonštrukcie a po druhé, veľká časť bytového fondu je v (súkromnom) prenájme a majitelia si sú vedomí, že len udržiavaním dobrého technického stavu a rekonštrukciami je možné udržať (príp. zvyšovať) doteraz veľmi dynamicky rastúce ceny bratislavských nehnuteľností.

Pre trh s bytmi v Bratislave sú typické extrémne vysoké ceny nových nehnuteľností. Naopak, cenová úroveň starých panelových bytov je prístupnejšia pre širšie vrstvy obyvateľstva. Aj to je príčinou toho, že nové byty možno považovať skôr za nadštandardné bývanie. Mobilita obyvateľstva v rámci mesta je do veľkej miery závislá od finančných možností, v panelových sídliskách naďalej spolu bývajú všetky spoločenské vrstvy.

Halás a Džupinová (2007) využili Ossanov trojuholník pre bytový fond Bratislavy a v priestorovej štruktúre hlavného mesta vyčlenili päť častí s odlišným statusom:

1. centrum – správa sa výrazne odlišne, komercializácia a pôsobenie trhu tlačí rast cien v porovnaní s ostatnými mestskými časťami výrazne nahor, prebieha proces gentrifikácie, v ktorom sa do centra tlačí mladé, dravé, ekonomicky silné obyvateľstvo, ochotné a schopné znášať zákonitosti trhu (ide o mestskú časť Staré Mesto).

2. širšie centrum so zónami tehlových a panelových bytov – má proporčne zastúpené bývanie v rodinných domoch, tehlových bytoch, aj panelových bytoch, plynulo nadväzuje na centrálnu časť (mestské časti Nové Mesto, Ružinov), podobný charakter a kombinácia zástavby je aj ďalej od centra, a to zásluhou výstavby obytných areálov v 50. rokoch (mestská časť Rača).

3. mestské časti s dominanciou panelových sídlisk – pôvodná vidiecka výstavba tu bola z väčšej či menšej časti asanovaná, areály sú takmer výhradne monofunkčné s obytnou panelovou zástavbou (mestská časť Petržalka), čiastočne (mestské časti Karlova Ves a Dúbravka), alebo o poznanie výraznejšie doplnené pôvodnou zástavbou (mestská časť Vrakuňa).

4. bývalé vidiecke obce zahustené panelovými sídliskami – nachádzajú sa tu proporčne rovnako zastúpené areály pôvodnej vidieckej zástavby v kombinácii so staršími (mestská časť Podunajské Biskupice), stredne starými (mestská časť Lamač) aj mladšími (mestská časť Devínska Nová Ves) areálmi panelových sídlisk.

5. bývalé vidiecke obce so stálym vidieckym charakterom – sú to v podstatne samostatné sídelné jednotky plošne oddelené od ostatných častí Bratislavy, niektoré v minimálnej miere zasiahla panelová zástavba (mestská časť Vajnory), väčšinou si ale

uchovávajú výrazne vidiecky architektonicko-urbanistický charakter doplnený novými (suburbanizačnými) obytnými zónami vyšších spoločenských vrstiev (mestské časti Devín, Záhorská Bystrica, Jarovce, Rusovce, Čunovo).

4.3.3 Uzavreté komunity - dobré adresy v meste?

Vznik a rozširovanie uzavretých rezidenčných komunít v mestách predstavuje globálny fenomén v súčasnosti rozšírený vo všetkých svetových regiónoch. Tieto špecifické obytné spoločenstvá, slovník humánnej geografie (Gregory et al. 2009) definuje ako obytné enklávy fyzicky vymedzené plotmi, múrmi a bezpečnostnými bránami, niekedy s vlastnou samosprávou, ktoré sú často strážené súkromnými bezpečnostnými službami. Ich šírenie je všeobecne chápané a spájané s delegimitizáciou verejných služieb a považované za fyzický prejav rastúceho odporu voči demokratizácii, sociálnej rovnosti a rozširovaniu občianskych práv.

Procesy segregácie a separácie sú procesmi, pri ktorých dochádza k priestorovému oddeľovaniu určitej skupiny obyvateľstva od ostatnej väčšiny obyvateľstva na základe sociálno-ekonomických charakteristík. Matlovič (2004) charakterizuje separáciu ako aktívne a dobrovoľné oddeľovanie na báze vlastných preferencií, zúčastňuje sa ho obyvateľstvo s vysokým sociálno-ekonomickým statusom, čiže reprezentanti novej elity a ako dôsledok separácie vznikajú uzavreté, izolované a často strážené rezidenčné areály, niekedy kombinované s komerčným využitím.

Viacerí autori (Hirt a Petrovič 2011, Sâgeatâ et al. 2010) upozorňujú, že hoci pred pádom socialistického režimu boli uzavreté komunity v mestách najmä záležitosťou vládnych budov a zahraničných ambasád, v súčasnosti sa tešia značnej popularite. Mnohé vznikajúce súkromné areály sú časťou veľkých developerských projektov sľubujúcich prestížne bývanie, vlastnú infraštruktúru, zákaz vstupu nerezidentom, bezpečnostný systém, luxusné vybavenie, kontrolu nad okolím a ďalšie výhody súkromného priestoru. Rozvoj Bratislavy má svoje špecifiká, medzi ktoré patrí aj nerovnomerná zástavba. Vo vnútornom meste sa stále nachádzajú pomerne rozsiahle nezastavané plochy na lukratívnych pozemkoch, mimoriadne atraktívne pre investorov, developerov a kúpyschopné obyvateľstvo. Vo vnútornej štruktúre mesta sa tak rozširujú privatizované priestory na úkor verejných, z ktorých mnohé majú charakter uzavretých spoločenstiev. V meste sme identifikovali separované územia jednak vo vnútornom meste, ako i na jeho perifériách. Z hľadiska charakteru výstavby ide o výstavbu rozsiahlych rezidenčných lokalít v západnom štýle domácimi, alebo zahraničnými developermi, alebo o menšie zoskupenia rodinných domov oddelených od okolia samotnými vlastníkmi, poskytujúce bezpečnosť a súkromie (Rochovská a Miláčková 2012). Vznik uzavretých komunít v Bratislave je názorným príkladom narastajúcich sociálno-priestorových nerovností v meste.

Takéto rezidenčné areály vznikajú v rámci existujúcej infraštruktúry mesta, ale aj na jeho okraji. Pri skúmaní týchto uzavretých komunít v hlavnom meste využijeme príklady uzavretých komunít nachádzajúcich sa vo vnútornom meste (príklady z mestských

častí Karlova Ves, Lamač a Nové mesto – Koliba) a v suburbii (Rusovce a Záhorská Bystrica), kde sa rozširujú lokality individuálnej zástavby s charakterom uzavretých komunít (viď Rochovská a Miláčková 2012, Miláčková 2013).

V mestskej časti Karlova Ves došlo v posledných rokoch k rozsiahlej výstavbe sporej s výrazným zahusťovaním priestoru, pričom vzniklo viacero lokalít, ktoré majú charakter uzavretých komunít. Ich atraktivita je daná dobrou dostupnosťou do centra mesta a pekným prírodným prostredím v blízkosti lesa. V tejto časti možno nájsť niekoľko uzavretých komunít – novovybudovaných developerských projektov s bytovou výstavbou (napr. rezidencia Grunty, ulica Matejkova). Práve vstup zahraničného kapitálu a modelov vývoja po vstupe krajiny do globálneho hospodárstva podľa autorov Hirt a Petrovič (2011) otvárajú cestu k súčasnému vstupu ohradených komunít západného štýlu.

Rezidencia Grunty (obr. 4.2) predstavuje stavbu financovanú developerom. Jej súčasťou sú štyri bytové domy a päť mestských vĺ s terasovite ustupujúcou dispozíciou, v ktorých je spolu 105 bytov a 166 garážových miest, k dispozícii sú aj kancelárske priestory. Investor pri propagácii svojich stavieb predstavuje viacero skvelých lákadiel. Jedná sa o prestížne bývanie, uzatvorené, chránené kondomínium s vybudovaným detským ihriskom a sadovými úpravami, ktoré vytvára priestor pre nadštandardné možnosti bývania.

Atraktivita tejto mestskej časti podnietila aj vznik ďalších, menších uzavretých komunít s individuálnou zástavbou, ktoré sa rozrastajú v pôvodnej záhradkárskej kolónii v blízkosti lesa v časti Staré Grunty, prípadne v rámci existujúcej zástavby na sídlisku (Pernecká ulica). V mnohých dochádza k dodatočnému ohradzovaniu už existujúcej zástavby, k postupnému privatizovaniu ulíc, ktoré sa stávajú vlastníctvom rezidentov.

V mestskej časti Nové mesto je tradične obľúbenou lokalita Koliba, ktorá predstavovala bývanie pre majetnejšie skupiny obyvateľstva už v staršej histórii mesta. Taktiež dobrá dostupnosť do centra, blízkosť Karpát, prevládajúca vilová zástavba sú typickými črtami tejto lokality. V lokalite je prevažne individuálna rezidenčná zástavba, bez typických socialistických panelových bytov. Nachádza sa tu tzv. “dedinka boháčov” – Trinásťta ulica (obr. 4.5), ktorá má všetky znaky uzavretej komunity.

Obr. 4.2: Uzavretá komunita Grunty v časti Staré Grunty v Karlovej Vsi

Foto: archív autorov

Obr. 4.3: Matejkova ulica na Dlhých Dieloch

Foto: Baláž, V.

Obr. 4.4: Karlova Ves - uzavretá komunita Pernecká

Foto: archív autorov

Obr. 4.5: Trinásta ulica v mestskej časti Nové Mesto (Koliba)

Foto: archív autorov

Pri vchode do tejto ulice je vysoká kovová brána spolu s 24-hodinovou strážnou službou dohliadajúcou na bezpečie rezidentov, za plotom je pre majiteľov domov žijúcich na Trinástej ulici postavené kúpalisko, tenisové kurty, basketbalové ihrisko, ulica sa ne-

slávne preslávila aj kauzou ohľadom zaberania verejného priestoru na úkor základných životných potrieb obyvateľov okolitých ulíc. Verejnosť nemá na ulicu zakázaný vstup, no je nepriechodná a celý priestor je monitorovaný a strážený. Nachádzajú sa tu drahé vilové domy. Príklad Trinástej ulice poukazuje na moc peňazí v postsocialistickom meste a aroganciu bohatých ľudí pri napĺňaní si vlastných potrieb, či túžob.

Lokalita Lamač je pôvodná vidiecka obec, ktorá bola pričlenená k Bratislave a počas socialistickej výstavby tam vyrástlo nevelké panelové sídlisko. Veľkú časť Lamača tvorí pôvodná individuálna zástavba s rodinnými domami, ktorá poskytuje pokojné bývanie vidieckeho charakteru v prostredí vnútorného mesta. Pôvodná zástavba je tu dopĺňaná novými domami, prípadne súborom domov, medzi ktorými sa nachádza aj uzavretá komunita (obr. 4.6). Plot, ktorý oddeľuje súbor 12 architektonicky totožných domov, ktoré sa nevelmi líšia od ostatnej zástavby predstavuje znak bezpečia a ochrany súkromného vlastníctva.

Obr. 4.6: *Uzavretá komunita v mestskej časti Lamač*

Foto: archív autorov

Okrem toho, že sa v prostredí vnútorného mesta začali od seba oddeľovať skupiny obyvateľov s odlišným sociálnym statusom, s prehľbujúcou sa sociálnou stratifikáciou spoločnosti sa začali prirodzene rozvíjať uzavreté rezidenčné komunity v zázemí mesta. Popri prebiehajúcim procese suburbanizácie, spojenom so sťahovaním sa strednej triedy do okolitých vidieckych obcí, vznikli v rámci týchto obcí lokality vykazujúce charakteristiky uzavretých komunít (Miláčková 2013).

V okrajových častiach Bratislavy, v mestských častiach Rusovce a Záhorská Bystrica, sme identifikovali separované lokality s bývaním pre ekonomicky silnejšie vrstvy obyvateľstva. Obe tieto mestské časti predstavujú pôvodné vidiecke obce fyzicky oddelené od mesta, ktoré sú v súčasnosti súčasťou mesta. Separované lokality sú od ostatnej časti zástavby oddelené plotom, za ktorými sú honosné vilové domy (Záhorská Bystrica). Pôvodne nestrážená štvrť Strmé vršky, ktorá sa začala rozvíjať už v 90-tych rokoch je v súčasnosti monitorovaná kamerovým systémom, na pôvodne verejnom priestranstve sú dnes označené súkromné ulice so zákazom vstupu (obr. 4.7).

Obr. 4.7: Uzavretá komunita v mestskej časti Záhorská Bystrica

Foto: archív autorov

Druhá identifikovaná lokalita (Septimiova ulica v Rusovciach, obr. 4.8) je tvorená rodinnými domami, ktoré sú na pohľad menej honosné ako tie, v Záhorskej Bystrici. Od okolitej zástavby sú oddelené bránou, kde je vstup povolený len rezidentom.

Hoci pri takejto dobrovoľnej priestorovej izolácii bohatšieho obyvateľstva je používaným najmä pojem separácia, Sâgeatâ et al (2010) v súvislosti s uzatváraním sa v ohradených areáloch používajú pojem finančná segregácia. Popri rozsiahlych skupinách obyvateľstva, ktoré čelia vážnym sociálnym problémom ako nezamestnanosť, nedostatočne vybudovaná infraštruktúra, vysoká kriminalita, stojí na opačnej strane vysokopříjmové obyvateľstvo, ktoré má tendenciu migrovať do uzavretých mestských spoločenstiev, elitných areálov s vysokým štandardom, ktoré si môžu dovoliť len bohatí ľudia a oddeliť sa tak od zvyšku populácie.

Obr. 4.8: Septimiova ulica v mestskej časti Rusovce

Foto: Baláž, V.

4.3.4 Formovanie zlých adries v priestore Bratislavy

Je nutné aspoň stručne spomenúť aj protipól separovaných a uzavretých lokalít, čiže tie miesta v Bratislave, ktoré sú synonymom „zlej adresy“, prípadne preukazujú zvýšenú koncentráciu chudobnejších vrstiev obyvateľstva.

V súlade s Burjánkom (1997) možno považovať segregáciu za priestorové vyjadrenie sociálnych nerovností v mestskom prostredí. Dôležitým pojmom v spojitosti so segregáciou je pojem marginalizácia, chápaná ako proces vylučovania jednotlivcov alebo komunít na okraj spoločnosti, ktorý im znemožňuje zmysluplne sa zúčastňovať na sociálnom, ekonomickom či politickom živote, čoho dôsledkom je ich materiálna a duchovná deprivácia a chudoba (Gregory et al. 2009). Sociálna exklúzia je veľmi úzko spätá s priestorovou exklúziou, ktorá je nielen dôsledkom, ale aj príčinou vedúcou k ďalšiemu prehľbovaniu sociálneho vylúčenia. Moravec (2002) hovorí o sociálne vylúčených lokalitách, ktorými označuje časti mesta, zoskupenia domov, prípadne jeden bytový dom, kde žije väčší počet domácností s najnižšími príjmami, a to oddelene a mimo život ostatného obyvateľstva (u nás napríklad lokality či domy vyčlenené pre neplatičov nájomného). Poloha bydliska, funkčné vybavenosť, rezidenčné prostredie a pod. ovplyvňujú pozíciu jednotlivca v sociálnej stratifikácii. Zároveň niektorí ľudia (napr. s nízkym príjmom) môžu byť vylúčení z určitých priestorov na základe sociálneho statusu.

Sociálna diferenciácia nie je sama o sebe vnímaná ako spoločenský problém. Naopak určitá miera diferenciácie je považovaná za nevyhnutný jav a jedna z podmienok efektívnejšieho fungovania spoločnosti (Ouředníček a kol. 2007). Napríklad primeraná miera rezidenčnej diferenciácie je považovaná za nevyhnutný výsledok diferenciácie spoločnosti, ktorý nie vždy prináša negatívne dôsledky (Illner 2005). Naproti tomu sociálne a priestorové vylúčenie (exklúzia), marginalizácia a getoizácia predstavujú problém v spoločenskej i politickej rovine (Mareš 2000).

Priestorová segregácia je teda jedným zo základných a najviditeľnejších prejavov chudoby a sociálnej exklúzie. Je to proces vyčleňovania vybraných sociálnych skupín do lokalít v rámci sídla na základe socio-kultúrnych charakteristík a ekonomického statusu. Pri detailnejšom pohľade na priestor Bratislavy možno konštatovať, že najnižšie sociálne vrstvy (domácnosti so zlými majetkovými pomermi, často v kombinácii s nízkym vzdelaním a zamestnaním s nižšími nárokmi na kvalifikáciu, prípadne bez zamestnania) vzhľadom na ich slabú ekonomickú silu a mobilitu v súčasných podmienkach nevytvárajú také výrazné nové koncentrácie v priestore hlavného mesta. Vzhľadom na ich malú schopnosť zmeniť svoju bytovú situáciu možno predpokladať, že sa budú koncentrovať v priestoroch, kde sa nachádzali už pred rokom 1989, čiže v spomínaných robotníckych štvrtiach (kolóniách), ako sú Trnávka, Mlynské Nivy, Pálenisko, Vlčie hrdlo, ďalej v niektorých okrajových oblastiach Starého Mesta a v jadrách bývalých vidieckych obcí, pričlenených k mestu (Rochovská a Horňák 2002). Hoci v Bratislave nemožno identifikovať rozsiahlejší priestor, ktorý by sa charakterom a zastúpením obyvateľstva podobal sociálne vylúčeným, segregovaným formáciám typu ghetto, postupne sa formujú lokali-

ty, ktoré práve kumuláciou sociálno-patologických javov poukazujú na procesy segregácie a getoizácie.

V tejto súvislosti sa najčastejšie spomína priestorovo segregovaná lokalita Kopčany, pre ktorú je typická vysoká nezamestnanosť jej obyvateľov, vysoká kriminalita, prostitúcia, nízka vybavenosť. Evidentná je tiež izolácia uvedeného priestoru železnicou, cestnými komunikáciami a priemyselnými zónami. Výrazne znečistené prostredie, neadekvátne bývanie v rozbitých panelákoch, nedostatok sociálnych služieb, či nedostatok športového a kultúrneho vyžitia pre obyvateľov poukazujú na obrovské problémy v danom priestore. O problematike tejto lokality svedčí aj aktívne pôsobenie mimovládnej organizácie, ktorá v tejto lokalite pracuje s deťmi a mládežou. Pôvodným zámerom pri vzniku tejto štvrte bolo zabezpečiť ubytovanie v tejto lokalite pre robotníkov zamestnaných v okolitých priemyselných podnikoch. Po rozsiahlej reštrukturalizácii priemyslu v prvej polovici deväťdesiatych rokov vtedajšie podnikové byty prevzalo pod správu Staré Mesto. Rozhodnutím využiť tieto objekty ako sociálne bývanie pre neplatičov sa začala koncentrácia všetkého negatívneho, čo prináša chudoba a nezamestnanosť. Okrem Kopčianskej ulice v Petržalke patrí medzi najmenej atraktívne bývanie v Bratislave ešte oblasť Rybníčnej ulice vo Vajnorochoch, lokalita na konci Devínskej Novej Vsi a známy „Pentagon“ na Dolných Honoch, v ktorom sa v posledných rokoch kumuluje kriminalita, drogová činnosť, prostitúcia a iné patologické javy. Znak "horšej adresy" v týchto lokalitách sa odzrkadľuje aj v nižších cenách nehnuteľností v porovnaní so zvyškom Bratislavy.

Jednou z možností riešenia problémov s bývaním je využívanie tzv. sociálneho bývania. Situácia so sociálnymi bytmi, resp. ubytovňami v Bratislave nie je priaznivá. Mestom je prevádzkovaných iba niekoľko sociálnych ubytovní, ktoré svojimi možnosťami prechodného ubytovania preventívne pôsobia aby sa jednotlivci, prípadne rodiny, ktoré sa dostali do neriešiteľnej bytovej situácie, neocitli na ulici a nezvyšovali tak počet bezdomovcov v Bratislave. Okrem ubytovní sa na území Bratislavy nachádza aj viacero zariadení poskytujúcich ubytovanie pre bezdomovcov. Tieto zariadenia sú umiestňované v rôznych častiach mesta, prevažne však v menej atraktívnych lokalitách. Základné hygienické potreby a možnosť prenocovať v Bratislave poskytujú napríklad nocľaháreň Mea Culpa na Hradskej vo Vrakuňi, útulok Depaul pri letisku na Ivánskej ceste, Domov pre každého na Hradskej. Okrem toho poskytuje pomoc pre bezdomovcov zariadenie pre bezdomovcov Milosrdní bratia v Podunajských Biskupiciach a Sestričky Matky Terezy v Petržalke (Miláčková a Rochovská 2011).

4.4 Záver

Demokracia, pôsobenie trhových ekonomických mechanizmov, ale aj globálnych procesov sa pričínili o výrazné zmeny v usporiadaní a fungovaní slovenskej spoločnosti po roku 1989, v jej vertikálnom, ale i horizontálnom rozmere. Postsocialistické obdobie

s jeho zmenami našlo svoj odraz vo formovaní prostredia hlavného mesta a jeho sociálno-priestorovej štruktúry.

Hoci sa koncentrácia skupín s rovnakým sociálno-ekonomickým statusom zatiaľ iba relatívne pomaly premieta do konkrétnej geografickej podoby Bratislavy je zrejmé, že sa vertikálna polarizácia spoločnosti odráža aj v jej horizontálnej, priestorovej štruktúre. Spoločenské vrstvy s rovnakým sociálnym statusom sa v priestore koncentrujú, viditeľné je to najmä u skupín s najvyššími finančnými možnosťami. Kým pôvodné panelové sídliská si väčšinou zachovávajú svoj originálny charakter, lokality s vyššou hodnotou v meste vytvárajú zóny nadštandardného bývania pre najmajetnejšie skupiny obyvateľov.

Už v 90-tych rokoch bolo v rámci zastavanej časti mesta identifikovaných viacero oblastí koncentrácie vysoko postavených sociálnych vrstiev (podnikatelia, členovia top-managementov, vysokí štátni úradníci a iní politicko-spoločenský činitelia, a pod.) s nadštandardnými majetkovými pomermi (Rochovská a Hornák 2002). Prvou takou oblasťou je Staré Mesto, jednak jeho historická časť, kde dochádza k revitalizácii starého bytového fondu a jednak oblasť tzv. Vnútorých hôr (oblasť na južnom výbežku Malých Karpát v okolí Hradu, Slavína a Horského parku). Ďalšia takáto oblasť vzniká v západnom podhorí Malých Karpát v miestnej časti Záhorská Bystrica, kde vyrastá nový areál rezidenčného bývania (kondomínium). Podobné oblasti (i keď v menej koncentrovanej forme) sa vyvíjajú v ďalších častiach Bratislavy, ktoré si ešte zachovali vidiecky charakter (Vajnory, Jarovce, Rusovce, Čunovo, Devín). Okrem toho prichádza aj v Bratislave k silným suburbanizačným tlakom, a tak možno pozorovať, že značná časť sociálne dobre situovanej populácie sa sťahuje za administratívne hranice mesta, do susedných vidieckych alebo mestských obcí, v ktorých možno nájsť lacnejšie pozemky na výstavbu domov, vyššiu kvalitu životného prostredia, s dobrým dopravným prepojením na Bratislavu (Marianka, Stupava, Svätý Jur, Limbach, Ivánka pri Dunaji, Veľký Biel, Dunajská Lužná, Rovinka a ďalšie).

Predpokladáme, že rast sociálno-priestorovej diferenciacie v mestách bude naďalej pokračovať. Stále sa roztvárajúce pomyselné nožnice medzi chudobnými a bohatými, odlišné možnosti mobility obyvateľov, spolu s rastúcou diferenciáciou ponuky bývania bude naďalej formovať nové sociálno-priestorové usporiadanie mesta.

Zoznam použitej literatúry

- BARTOVÁ, Ľ. 2004. Chudoba v obciach SR. *Acta Oeconomica et Informatica* 1, Nitra, s.14-17.
- BEZÁK, A. 1987. Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. *Geografický časopis*, 39, 3, 272-289.
- BEZÁK, A. 1988. Regionálne typy sociálno-priestorovej štruktúry Bratislavy. *Geografický časopis*, 40, 3, 311-328.

- BUNČÁK, J. DŽAMBAZOVIČ, R., HRABOVSKÁ, A., SOPÓCI, J. 2011. K niektorým otázkam sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti. *Sociológia* 43, 5, 495-527.
- BURJÁNEK, A. 1997. Segregace. *Sociologický časopis*, 33, 4, 423-434.
- CMOREJ, J. 2004. Bratislava - svedectvo historických pohľadníc. Poprad: Region.
- DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D. 2005. Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu. *Sociológia*, 37, 2, 143-176.
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2007. Priestorové aspekty chudoby a sociálneho vylúčenia. *Sociológia* 39, č. 5, s. 432-458.
- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDOŠ, S., ROCHOVSKÁ A. 2008. Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Bratislava: Geografika.
- EU SILC, 2006. Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR. Bratislava: Štatistický Úrad SR.
- EU SILC, 2008. Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR. Bratislava: Štatistický Úrad SR.
- EU SILC, 2011. Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Bratislava: Štatistický Úrad SR.
- FEGLOVÁ, V. 1995. Vplyv socioekonomických zmien na vývoj bratislavského regiónu. *Etnologické rozpravy*, 2, 114-124.
- GAJDOŠ, P. 2009. Globalizačné súvislosti urbánneho vývoja a jeho sociálno-priestorové špecifiká. *Sociológia* 41, 4, 304-328.
- GEIST, B. 1992. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.
- GIDDENS, A. 2000. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WATTS, M. J., WHATMORE, S. (eds). 2009. *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- HALÁS, M., DŽUPINOVÁ, E. 2007. Vývoj a priestorové rozloženie bytového fondu Bratislavy. *Urbanismus a územní rozvoj*, 10, 2, 23-31.
- HARRINGTON, A. a kol. 2006. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál.
- HIRT, S., PETROVIČ, M. 2011. The Belgrade Wall: The Proliferation of Gated Housing in the Serbian Capital after Socialism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35, 4, 753-777.
- HRADECKÁ, V., HRADECKÝ, I. 1996. *Bezdomovectví – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, o.s.
- ILLNER, M. 2005. Je residenční segregace vždy jen sociálním problémem? In: Sýkora, L., Temelová, J. eds. *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Ministerstvo pro místní rozvoj, 40-43.
- KOREC, P. 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Bratislava: Geografika.
- KOTRASOVÁ, M., ROCHOVSKÁ, A. 2010. Neoliberalizmus a pracujúci chudobní v kontexte Slovenska a EÚ. *Geografické informácie (Nitra)*, 14, 1, 110-119.

- MACHONIN, P. 2003. Co jsou sociální nerovnosti. In: Tuček, M. a kol. Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí. Praha: Slon, 205-207.
- MARCUSE, P., R. VAN KEMPEN, eds. 2000. Globalizing Cities: A New Spatial Order? Oxford: Wiley-Blackwell.
- MAREŠ, P. 1999. Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: SLON.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. Sociologický časopis, 36, 3, 285-297.
- MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. 1996. Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum.
- MATLOVIČ, R. 2004. Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. Sociológia, 36, 2, 137-158.
- MICHÁLEK, A. 2004. Meranie chudoby v regiónoch (okresoch SR). Sociológia, 36, 1, 7-30.
- MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2006. Sociálna stratifikácia obyvateľstva v regiónoch Slovenska (na báze príjmovej úrovne domácností). Geografický časopis, 58, 3, 175-195.
- MILÁČKOVÁ, M. 2013. Sociálno-priestorové nerovnosti v meste: segregácia a separácia v Bratislave. In: Sborník z workshopu: Geografický výzkum: Společnost a příroda v období krize. Brno: Masarykova univerzita, 127-146.
- MILÁČKOVÁ, M., ROCHOVSKÁ, A. 2011. Bezdomovectvo ako forma absolútnej chudoby na Slovensku. Acta Geographica Universitatis Comenianae, 55, 2, 191-216.
- MORAVEC, Š. 2002. Sociální vyloučení. In: Veselý, M. ed. Úvod do terénní sociální práce. Brno: DROM.
- NÁMEŠNÝ, L., ĎURČEK P., ROCHOVSKÁ, A. 2012. Vzťah nezamestnanosti a chudoby pracujúcich – skúmanie geografickej nerovnomernosti v EÚ pomocou Theilovho indexu. Geographia Cassoviensis, 6, 2, 141 – 151.
- ONDOŠ, S., KOREC, P. 2006. Súčasná dimenzia sociálno-demografickej priestorovej štruktúry Bratislavy. Sociológia, 38, 1, 49-82.
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. 2007. Sociálně prostorová diferenciacie: Definice a vymezení pojmu. Úvod do výskumného projektu. Dostupné na http://everest.natur.cuni.cz/akce/socp_diferenciacie, 10 Októbra 2013.
- PAUKOVIČ, V. 2007. Problém nezamestnanosti - vybrané makrosociologické a mikrosociologické kontexty. Sociálne a politické analýzy, 1, 1, 73-101.
- PICKLES, J., SMITH, A. (eds.). 1998: Theorising Transition: the Political Economy of Post-Communist Transformation. London: Routledge.
- ROCHOVSKÁ, A. 2013. Špecifiká potrieb mladých ľudí bez domova v prostredí Bratislavy. Záverečná správa z projektu. Bratislava, 48s. Dostupné na www.iuventa.sk, 10 Októbra 2013.
- ROCHOVSKÁ, A., HORŇÁK, M. 2002. Sociálna polarizácia spoločnosti a jej regionálny priemet na území Slovenska a Bratislavy. Miscellanea Geographica (Plzeň), 9, 131-141.

- ROCHOVSKÁ, A., MILÁČKOVÁ, M. 2012. Uzavreté komunity – nová forma rezidenčných priestorov v post-socialistickom meste. *Geographia Cassoviensis*, 6, 2, 164-174.
- ROCHOVSKÁ, A., NÁMEŠNÝ, L. 2012. Chudoba pracujúcich v EÚ v roku 2009 – rozsah a priestorové špecifiká. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 56, 2, 197-213.
- ROCHOVSKÁ, A., NÁMEŠNÝ, L. 2011. Chudoba a pracujúci chudobní na Slovensku – analýza údajov EU SILC. *Geographia Cassoviensis*, 5, 2, 103 – 117.
- SÂGEATĂ, R., DUMITRESCU, B., GRIGORESCU, I. 2010. The politics and its role in the configuration of architectural layers. A case study: Bucharest. *Rev. Roum. Géogr./Rom. Journ. Geogr.*, 54, 1, pp. 25–37.
- SČÍTANIE OBYVATEĽSTVA, DOMOV A BYTOV 1991, 2001. Bratislava: Štatistický Úrad SR.
- SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P. 2006. Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí. *Sociologický časopis*, 42, 4, 627-655.
- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. 2006. Neo-liberalism and post-socialist urban transformations: poverty, inequality and the city. *Acta Geographica Iniversitatis Comenianae*, 48, 43-54.
- SMITH, A., STENNING, A., ROCHOVSKA, A., SWIATEK, D. 2008. The emergence of a working poor: labour markets, neoliberalization and diverse economies in post-socialist cities. In: Smith, A., Stenning, A., Willis, K. eds. *Social justice and neoliberalism*. London: Zed books.
- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. 2007. Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations, *Geoforum*, 38, 6, 1163-1178.
- SOPÓCI, J. 2000. K vývoju sociálnej stratifikácie v deväťdesiatych rokoch. In: *Sociológia a spoločenská zmena*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 93–108.
- STENNING, A., SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A., SWIATEK, D. 2010a. Domesticating neo-liberalism. Spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities. Oxford: Wiley-Blackwell.
- STENNING, A., SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A., SWIATEK, D. 2010b. Credit, Debt and Everyday Financial Practices: Low-Income Households in Two Postsocialist Cities. *Economic Geography*, 86, 1, 119-145.
- STEINFÜHRER, A. 2003. Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno. *Sociologický časopis*, 39, 2, 169–190.
- STRENGMANN-KUHN, W. 2005. Working Poor in Europe: A Partial Basic Income for Workers? In: Standing, G. ed. *Promoting Income Security as a Right: Europe and North America*. London: Anthem Press.
- ŠTATISTICKÁ ROČENKA HLAVNÉHO MESTA SR BRATISLAVY, 2012. Dostupné na http://portal.statistics.sk/files/KrajskeSpravy/BA/el_publikacie/rocenka2012.pdf, 10 Októbra 2013.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, 2013 Miere evidovanej nezamestnanosti. Dostupné na <http://px-web.statistics.sk>, 10 Októbra 2013.

TEMELOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., OUŘEDNÍČEK, M. 2012. Nové sociálne priestorové nerovnosti, lokálny rozvoj a kvalita života. Plzeň: Aleš Čeněk

ZISŤOVANIE O PRÍJMOCH A ŽIVOTNÝCH PODMIENKACH OBYVATEĽOV. 2012. Bratislava: Štatistický Úrad Slovenskej Republiky.